

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature

[Cilt/Volume: 7, Sayı/Issue: 3, Aralık/December 2023]

Gamze ÖZOK

<https://orcid.org/0000-0002-0631-4209>

Öğr. Gör. Dr.

gamzeozok@yyu.edu.tr

Van Yüzyüncü Yıl Üniversitesi

<https://ror.org/041jyzp61>

Rektörlük

Türk Dili Bölümü

Eski Türk Yazıtlarında Bulunan Yansıma Sözcükler Üzerine Bir İnceleme

An Examination On Onomatopoeic Words Found In Old Turkish Inscriptions

Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Date Received: 14.07.2023

Kabul Tarihi | Date Accepted: 25.11.2023

Yayın Tarihi | Date Published: 30.12.2023

Atıf | Citation

Özak, G. (2023). Eski Türk Yazıtlarında Bulunan Yansıma Sözcükler Üzerine Bir İnceleme. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 7(3), 2198-2213. <https://doi.org/10.34083/akaded.1327438>

Özak, G. (2023). An Examination On Onomatopoeic Words Found In Old Turkish Inscriptions. *Journal of Academic Language and Literature*, 7(3), 2198-2213. <https://doi.org/10.34083/akaded.1327438>

Makale Bilgisi | Article Information

Değerlendirme Review Reports	Çift Taraflı Kör Hakemlik (İki Dış Hakem) Double-blind. (Two External Referees)
Etik Beyan Ethics Statement	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur Ethical principles were followed during the preparation of this study
Etik Kurul Belgesi Ethics Committee Approval	Makale, Etik Kurul Belgesi gerektirmemektedir Article does not require an Ethics Committee Approval.
Etik Bildirim Complaints	adeddergi@gmail.com
Çıkar Çatışması Conflicts of Interest	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest
Benzerlik Taraması Similarity Checks:	Yapıldı Yes - iThenticate
Telif Hakkı ve Lisans Copyright&License	Yazarlar, dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler. Bu çalışma Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası lisans altında yayımlanır Authors publishing with the journal retain the copyright. This work is licensed under Attribution-NonCommercial 4.0 International

© Gamze ÖZOK | Creative Commons [Attribution-NonCommercial 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

Öz

Eski Türk Yazıtları, Türk yazı dili tarihini başlatan eserlerdir. Aralarında “Orhun Abideleri” olarak adlandırılan üç büyük yazıtın da bulunduğu bu eserlerin bazıları bir veya birkaç satırdan bazıları da tek sözcükten oluşsa da her biri hem tarihi hem kültürel hem de dil özellikleri açısından çok önemlidir. Türk yazı dili tarihinin başlangıç vesikaları olarak kabul edilen bu yazıtların, barındırdıkları kelime hazinesiyle içinden çıktıkları topluluğun duyuş, düşünüş, yaşayış biçimini yansıttığı düşünülürse bu eserlerin kaynaklık ettiği alanlar bakımından önemi daha iyi anlaşılacaktır. Ayrıca pek çok alana ışık tutan bu yazıtlar, söz varlığıyla ve bu söz varlığının kullanım biçimiyle yazıldıkları dönemlerde dilin ifade gücünü de göstermektedirler. Bir dilin söz varlığı içerisinde çok büyük bir yere sahip olmayan yansıma sözcükler de duyuş ve düşünceleri dilde daha canlı, ayrıntılı, etkili ve kalıcı bir şekilde ifade etmeye olanak sağlayarak anlatımı kuvvetlendiren sözcüklerdir. Başlangıçtan bugüne kadar daha çok konuşma dilinde varlığını ve gelişimini sürdüren yansıma sözcüklerin, dilin ilk yazılı belgelerinde ne oranda ve ne şekilde yer aldığı merak uyandıran bir konudur. Bu çalışmayla da amaç; yansıma sözcük sayısı ile dünyanın en zengin dillerinden biri olan Türkçenin ilk yazılı belgelerinde, parçalarında ve satırlarında bu sözcükleri tespit ederek ses, şekil ve anlam bakımından inceleyip değerlendirmektir.

Anahtar Kelimeler: Eski Türk Yazıtları, Orhon Yazıtları, yansıma sözcükler, ses taklidi

Abstract

Old Turkish Inscriptions are the works that started the history of Turkish written language. Although some of these works, which include three large inscriptions called "Orkhon Monuments", are composed of one or more lines and some of them consist of a single word, each is very important in terms of both historical, cultural and linguistic features. Considering that these inscriptions, which are accepted as the beginning documents of the history of the Turkish written language, reflect the way of hearing, thinking and living of the community from which they came out with the vocabulary they contain, the importance of these works in terms of the fields they originate from is better understood. In addition, these inscriptions, which shed light on many fields, also show the expressive power of the language in the period they were written with the vocabulary and the way this vocabulary is used. Onomatopoeic words, which do not have a very large place in the vocabulary of a language, are words that strengthen the expression by enabling them to express feelings and thoughts in a more vivid, detailed, effective and permanent way. It is an interesting issue to what extent and in what way the onomatopoeic words, which have continued to exist and develop in the spoken language from the beginning until today, took place in the first written documents of the language. The aim of this study is to identify these words in the first written documents of Turkish, which is one of the richest languages in the world with the number of onomatopoeic words it contains; to examine and evaluate in terms of sound, shape and meaning.

Key words: Old Turkish Inscriptions, Orkhon Inscriptions, onomatopoeic words, sound imitation

Giriş

Yansıma sözcükler, insanoğlunun çevresindeki canlı ve cansız varlıklardan, eşyalardan, nesnelere çıkan sesleri dile aktarma, dilde şekillendirme çabasıyla ortaya çıkmıştır. Tabiatı duyan sesleri taklit yoluyla dile yansıma çabası, neredeyse tüm dillerde karşılık görmüştür. Öyle ki dillerin doğuşu ve kökeni üzerine yapılan çalışmalar sonucunda öne sürülen tezler arasında yansıma teorisi ilk akla gelen ve birçok dilbilimci tarafından da benimsenen bir teori olmuştur. İlk insanların çevrelerinde duydukları sesleri taklit ederek dilleri oluşturduğunu savunan yansıma teorisi, bir dildeki tüm söz varlığının kökenini açıklama noktasında yetersiz kalsa da her dilde az ya da çok tabiat taklidi sözcüklerin bulunması hem bu teorinin hem de bu teoriyi savunanların dayanak noktası durumundadır. Fakat bir dilin söz varlığının yansıma sözcükler dışında kalan büyük kısmının kökeni üzerine yapılan çalışmalar hâliyle başka teorileri de ortaya çıkarmıştır. Bir dildeki yansıma sözcükler ile o sözcüklerin karşıladığı varlıklar arasında -diğer sözcüklerden farklı olarak- Muharrem Ergin'in tabiriyle "mantikî bir münasebet" söz konusudur. Bu mantikî münasebette varlığın sesi taklit yoluyla dile aktarılmaya, ses sesle karşılanmaya çalışılmaktadır. Yansıma sözcükler dışında kalan ve söz varlığının büyük kısmını oluşturan sözcüklerde ise sözcüklerle anlamları ya da sözcüklerle onları karşılayan sesler arasında "mantikî bir münasebet" olmayıp önceden kabul edilmiş bir uyum bulunmaktadır. Bu durum bile dillerin kökenlerini açıklama noktasında farklı görüşlerin ve tezlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Dilbilim çalışmalarında tabiat taklidi, yansıma sözcükler "onomatopoeia (onomatope)" terimiyle karşılanmaktadır. Ahmet Bican Ercilasun "Dilin Doğuşu ve Evrimi: Basamak Teorisi" adlı makalesinde "onomatopoeia"ları şu şekilde değerlendirmektedir:

"Bickerton'ın kök dilin ilk kelimeleri olarak tahayyül ettiği, ses yansımalarından doğan "bölünmez ses kümeleri" dil biliminde onomatope denilen doğrudan taklitlerdir. Ses sembolizmi (sound symbolism / phonosemantics) ile ilgili çalışmalarda konu, doğrudan taklit (onomatopoeia) kavramının ötesine taşınmıştır. Bence doğrudan taklit (onomatopoeia) dilin ortaya çıkışının ilk iki basamağında yer alır" (Ercilasun, 2021, s. 1).

Ercilasun'un dillerin aşama aşama oluştuğu görüşünü ileri sürdüğü makalesindeki bu ifadesinden hareketle yansıma sözcüklerin dillerin oluşumunun ilk basamaklarında ortaya çıkmaya başladığını, insanoğlunun etrafındaki sesleri taklit etme ve seslendirme eğiliminin ilk aşamalarda kendini gösterdiği anlaşılabilir. Geçmişten bugüne dillerin bu aşamalı oluşumu, gelişimi ve değişimi o dilin tüm söz varlığında dolayısıyla da bu söz varlığının bir parçası olan yansıma sözcüklerde de kendini göstermiştir. Yansıma sözcükler dilde ilk ortaya çıktıkları şekilleriyle kalmamış zamanla yapı ve anlam bakımından değişip gelişerek toplumun hafızasında, dilinde, sözlü ve yazılı kaynaklarında varlıklarını günümüze kadar devam ettirmişlerdir. Türkçede yansıma sözcükler üzerine

en detaylı ve kapsamlı çalışmayı yapmış olan Hamza Zülfikar, “Türkçede Ses Yansımali Kelimeler” adlı eserinde bu durumu şöyle izah etmektedir:

“... pek çok hareketliliğin ve canlılığın ortaya çıkardığı sesleri, insanoğlu, duyu organlarının el verdiği ölçüde dile getirmeye, adlandırmaya uğraşmış, türlü mecazî anlatımlarla, benzetmelerle bunları zenginleştirmiş, herhangi bir varlığın çıkardığı sesi, bir başka varlığa aktararak onun da hareketliliğini ve canlılığını farazî olarak karşılamaya çalışmıştır” (Zülfikar, 2018, s. 1).

Zülfikar, yansıma sözcükleri birincil biçimler ve ikincil biçimler olmak üzere iki grup hâlinde ele alıp incelemektedir. Kaynağı doğadaki seslerden oluşan asıl kök durumundaki yansıma sözcükleri (cız, çat, hır, gür...) birincil biçimler; aynı olayın, aynı hareketin ortaya çıkardığı sesin sürekliliğini sağlamak amacıyla birincil biçimlerin birçoğunun -ır (-ir, -ur, -ür) ve -ıl (-il, -ul, -ül) ekleriyle biçimce geliştirilen yapılarını da (cızırtı, çatırtı, hırıl, gürül...) ikincil biçimler olarak değerlendirmektedir (Zülfikar, 2018, s.7). Zeynep Korkmaz da Hamza Zülfikar gibi yansıma sözcükleri iki başlık altında incelemektedir. Birinci basamakta yansımali adların yalın şekilleri olan cız, çat, fis, şıp gibi sözlerin; ikinci basamakta ise yalın şekillerden +Il/+Ul ve +Ir/+Ur ekleriyle genişletilmiş şekillerin bulunduğunu ifade etmektedir (Korkmaz, 2014, s. 248). Yerli ve yabancı pek çok dilbilimci yansıma sözcükleri ikili biçimler hâlinde ele alıp incelemiştir. Mesela Hamza Zülfikar’ın eserinde görüşlerine yer verdiği Alman dilbilimci Lewandovski de “onomatope”leri “tabiat seslerinden taklit” ve “tabiat seslerini taklit yoluyla kelime kurma” olarak iki grup altında toplamıştır. “Tabiat seslerinden taklit” ile tabiat olayları sırasında çıkan sesleri kastettiğini ve bunlara hayvanların çıkardığı sesleri de eklediğini; “tabiat seslerini taklit yoluyla kelime kurma” ile de böyle bir söze verilen adla ses arasında tabii bir ilişki, benzerlik sağlamak yoluyla kelime yapmanın anlatıldığını ifade etmiştir (Zülfikar, 2018, s. 2). Lewandovski ayrıca yansıma sözcüklerin oluşumunun ses taklidinden ses sembolizmine kadar derecelendiğini de belirtmektedir. Bununla da yansıma sözcüklerde sesle karşıladığı varlık ve sözcükle anlam arasındaki bağın zayıflaması sonucunda sözcüğün, karşıladığı varlığın sesine benzemekten ziyade o varlığın sesini temsil eden bir yapıya dönüştüğü anlatılmaya çalışılmaktadır ve bugün dillerde bu yapıdaki yansıma sözcüklerle karşılaşılmaktadır. Ses sembolizminde aynı ses ve gürültüler kişiden kişiye, dilden dile, isteğe ve anlayışa göre değişerek dilde yaklaşık bir şekilde taklit edilmekte bu sebeple de anlamları, karşıladıkları varlık aynı olsa da farklı yansıma sözcükler ortaya çıkmaktadır. Ses sembolizmi yansıma sözcük oluşturmada ileri bir aşamadır, dolayısıyla da bir dilin söz varlığı ve ifade gücünün gelişmiş olduğu dönemlerde bu tür sözcüklerin daha çok ortaya çıktığı ve yazılı kaynaklarda da kullanımına rastlandığı söylenebilir.

Yansıma sözcüklerle ilgili buraya kadar verilen bilgi, genel kanı ve öne sürülen görüşlerden hareketle çalışmamızda Eski Türk Yazıtlarında tabiat taklidi seslerden türediği düşünülen yansıma sözcüklerin varlığı, ses, şekil ve anlam bakımından durumu

değerlendirilmeye çalışılacaktır. Eski Türk yazıtları irili ufaklı çeşitli materyaller üzerine yazılan bir ya da birkaç satırdan oluşan yazılı parçaların yanı sıra içeriği, hacminin büyüklüğü, kullanılan dilin gelişmişliği ile Türkçenin ilk yazılı belgeleri kabul edilen Orhun (Köktürk) Yazıtlarından oluşmaktadır. Dolayısıyla yansıma söz varlığı incelenirken hem Eski Türk Yazıtlarının tamamını kapsayan çalışmalar hem de Orhun Yazıtları üzerine yapılan müstakil çalışmalar incelenmeye çalışılmıştır. Özellikle de Hatice Şirin'in *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi* adlı eseri yansıma sözcüklerin tespit edilmesi noktasında temel kaynak olarak kullanılmıştır. Hatice Şirin, çalışmasında klasik sözlük anlayışının aksine söz varlığını konularına göre ele alıp inceleyerek tematik bir sözlük ortaya çıkarmıştır. Bu yönüyle de yansıma sözcükleri tespit etme ve doğru yorumlama noktasında bizim açımızdan faydalı olmuştur. Şirin, eserinde söz varlığını dilbilgisi açısından "Özel Ad Bilgisi ve Dil Bilgisi Öğeleri, Konulara Göre Adlar ve Konulara Göre Fiiller" olmak üzere üç başlık altında değerlendirmiştir. Hatice Şirin'in eseri dışında Eski Türk Yazıtlarıyla ilgili diğer çalışmalardan da yararlanılmıştır.

Türkçede yansıma sözcüklerle ilgili yapılan en kapsamlı çalışmanın Hamza Zülfikar tarafından yapıldığını yukarıda belirtmiştik. Bu eser dışında Türkçenin tarihi ya da çağdaş dönemlerinde ya da metinlerinde yansıma sözcükleri inceleyen çalışmalar da yapılmıştır. Bu anlamda Aksamai Omuralieva'nın Türkiye ve Türkiye dışında yansıma sözcükler üzerine yapılan çalışmaları derlediği *Yansımali Kelimeler Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi* adlı makalesi de yansıma sözcüklerle ilgili çalışmalara ulaşma noktasında faydalı olmuştur. Eski Türk Yazıtlarındaki yansıma sözcükleri doğru tespit etme, değerlendirme ve çalışmaya katkı sunma noktasında özellikle sonraki dönemlerde yansıma sözcükler üzerine yapılan, ulaşıp inceleyebildiğimiz çalışmaları şöyle sıralayabiliriz: 1978 yılında Kaya Türkay tarafından yapılan "Kaşgarlı'nın Derlediği Yansıma Sözcükler" adlı çalışmada Türkay, kendi ifadesiyle *Kaşgarlı'nın toparladığı yansıma sözcükleri* "Doğal Yansıma Sözcükler ve Betimsel Yansıma Sözcükler" olmak üzere iki başlık altında incelemiştir. Akartürk Karahan tarafından yapılan *Memlûk Kıpçak Türkçesi Sözvarlığı: Yansıma Fiiller Üzerine Bir İnceleme* adlı çalışmada yansıma fiiller "Yapı Bakımından Yansıma Fiiller ile Oluş ve Tematik Bakımdan Yansıma Fiiller" şeklinde iki başlık altında toplanmıştır. Ergün Koca tarafından yansıma sözcüklerle ilgili yapılan "*Divan'ü Lügat'it-Türk'teki Yansıma Sözcüklerin Leksiko-Semantik Analizi*", "*Codex Cumanicus'taki Yansıma Sözcüklerin Leksiko-Semantik Tahlili*" ile "*Dede Korkut Hikâyelerindeki Yansıma Sözcüklerin Leksiko-Semantik Tahlili*" adlı çalışmalara da bakılmıştır. Bir de yansıma sözcükler üzerine yapılmış tezlerden 2013 yılında Bozok Üniversitesinde Muhammed Karasu tarafından yapılan "*Tarihi Türk Lehçelerinde Yansımali Fiiller*" adlı yüksek lisans tezi de incelenmiştir.

Bugüne kadar yansıma sözcüklerle ilgili yapılan çalışmalarda ve incelenen kaynaklarda yer alan, bunun yanı sıra herhangi bir kaynakta 'yansıma' olarak ele alınmayıp sözcüğün

gösterdiği ses ve şekil özelliklerinden hareketle bu kategoride değerlendirilebilecek, çalışmamıza konu olan yansıma sözcükler şunlardır:

İnceleme

borguçı: Borazancı. “Meslekler” konu başlığı altında verilmiştir. Borazandan çıkan sesin dile “bor/bör” diye yansıdığı düşünülürse bu yansıma kökün üzerine +gU isimden isim yapım ekinin gelişile kök, yansıma sözcüklerin ikincil biçiminde “borgu” isim gövdesine dönüşmüştür. Daha sonra da oluşan bu isim gövdesinin üzerine /+CI/ isimden isim yapım ekinin gelmesiyle de meslek adı olan “borguçı” sözcüğü oluşmuştur, denilebilir. Bu sözcük Tevş Yazıtında “1. tugçı borguçı yağız çor tugrağı/2. tugçı borguçı (Şirin, 2016, s. 657)” satırlarında geçmektedir. Clauson’un sözlüğünde “bo:rğu:y” maddesinin karşılığı olarak “trumpet” anlamının devamında “sesler (fonetik) kaotiktir” açıklaması verilmiş; sözcüğün Azerice ve Osmanlıcada “boru”, Uygur metni Maitrisimit’te de “borğu” şeklinde geçtiği ifade edilmektedir. Bugün Van ağzında “hayvanların bağırması, acı acı ses çıkarması” “börülde-” fiiliyle karşılanmaktadır. Bu şekilde hem Derleme Sözlüğünde hem de Bedri Sarıca’nın *Van Gölü Çevresi Ağzları Sözlüğü*’nde yer alan fiil, bazen yansıma kökün tekrarıyla (bör bör börülde-) birlikte kullanılmakta ve durumun anlatımı daha da etkili hâle getirilmektedir. Hatta bir Vanlı olarak kendi kullanımımız ve etrafımızdaki insanların kullanımından hareketle bu fiilin ve tekrarıyla oluşan ifadenin sadece hayvanlar için değil bir şeyi çok yüksek sesle, bağırarak anlatan insanlar için de kullanıldığını ifade edebiliriz. Bu hâliyle de bir yansıma sözcük kökünün yapı ve anlam bakımından gelişerek Eski Türk Yazıtlarından bugüne kadar gelip Türkiye Türkçesinin bir ağzında hâlâ kullanılmaya devam ettiği söylenilebilir. Zülfikar da eserinde sözcüğe kendine ait basılmamış “*Vangölü Çevresi Ağzları*” adlı çalışmasını kaynak göstererek sözcük kökünün ikileme ve kökten türeyen fiil şeklindeki “bor bor borıldemağ” ifadesini “yüksek sesle konuşmak” anlamıyla vermektedir.

çıt: Şirin’in çalışmasında “Konut bölümleri, parçaları” konu başlığı altında verilen sözcük “çit” anlamında kullanılmıştır. Tes, Şine Us ve Taryat Yazıtlarında geçmektedir. Sözcük, Tes Yazıtında “*kasar kurig : çit : tikdi : örgin : yaratdı : yayladı* (Şirin, 2016, s. 341)”, Şine Us Yazıtında “*çit anta : tokıtdım* (Şirin, 2016, s. 341)” ve Taryat Yazıtında “*çit bunta tokıtdım* (Şirin, 2016, s. 341)” cümlelerinde “çit dikmek” ve çit vurmak, çakmak” anlamlarında kullanılmıştır. Sözcük için Clauson’un sözlüğünde yansıma kök olup olmadığına dair bir ifade bulunmamakla birlikte “Aslında fiziksel anlamda bir çit. Sesli harf başlangıçta -i- idi, ancak sık sık ve daha sonra -i- oldu. Genellikle fiziksel objeler için kullanılan çit veya çet olarak ... tüm modern dillerde (dil gruplarında) yaşar” açıklaması bulunmaktadır. Bahçe etrafını çevreleyen çitler, bugün olduğu gibi o dönemlerde de muhtemelen kuru ağaç veya ağaç parçalarından yapıldığı için çiti oluşturan ağaç dalları, tahtalar birbirine ya da yere çakılırken ağaçlardan çıkan sesin dile yansıması bu sözcük

kökünü oluşturmuştur, diyebiliriz. Zülfikar'ın çalışmasında sözcük “çit” şeklinde “çıtırtı sesi” anlamıyla yer almaktadır.

kiş: Samur. Şirin'in çalışmasında “kiş”, “Yabani Hayvanlar, Av Hayvanları” ve “Avcılık” konu başlıkları altında “samur” anlamıyla; “Mal, Mülk, Servet, Takas, Para” konu başlığı altında ise “samur kürkü” anlamıyla verilmiştir. Sözcük, Bilge Kağan Yazıtının kuzey ve güney yüzünde “kara kiş (kara samur)” şeklinde geçmektedir. Güney yüzünde yer alan bir cümledeki kullanımı ise şu şekildedir: *edgü özlük atın : kara kişin : kök teyenin : sansız kelürüp : koop : koottı /* “Cins has atlarını, kara samurlarını, gök sincaplarını sayısız (miktar)da getirip (hediye olarak) hep bıraktılar (Tekin, 2014, s. 68-69).” Samur sesi, her zaman ve her yerde duyulabilecek bir ses olmadığı için internet ortamında araştırılıp dinlendiğinde bu sesin Eski Türk Yazıtlarında bu hayvanı karşılayan sözcüğe benzer bir ses olduğu fark edilecektir. Dolayısıyla da “kiş” sözcüğü, samurun çıkardığı sesin taklit yoluyla dile aktarılmış şekli olabilir. Zülfikar'ın çalışmasında “kiş” şeklinde bir madde bulunmakta fakat anlam olarak “kümes hayvanlarını kovalama ünlemi” verilmektedir. Bir sonraki madde de ele alınan *kişne-* fiili de atın çıkardığı sesin dile yansımından türeyen bir fiil olarak ele alındığında *kiş* sözcüğü “hayvan seslerini yansıtan” yansıma sözcük kategorisinde değerlendirilebilir.

kişne- : Kişnemek. Şirin'in çalışmasında “Hayvan Sesleri” konu başlığı altında “oluş fiilleri” kategorisinde ele alınmıştır. Altay Bölgesi Yazıtlarından olan “Yabogan (A 84)” adlı bir yazıtın ikinci satırında “*kişnägäy ärinç el ök ayalmış*” şeklinde geçmektedir. Bu fiil, Clauson'un sözlüğünde bulunmamaktadır. Bunun sebebi de sözcüğün geçtiği yazıtla ilgili okuma ve anlamlandırma çalışmalarının Clauson'un sözlüğünden yıllar sonra yapılmış olmasıdır. Hatice Şirin, “Yabogan (A 80) Yazıtı Üzerine” adlı çalışmasında bu yazıtın da içinde bulunduğu yazıtların sistematik ve toplu hâlde 2002'de incelenmeye başladığını, yazıtların okuma denemelerinin bulunduğu kataloğun 2012 yılında kitaplaştırıldığını; yazıtla ilgili ikinci çalışmanın da 2011 yılında hazırladığı bildiriyle kendisine ait olduğunu belirtmektedir (Şirin, 2013, s.457). Zülfikar'ın çalışmasında da bu fiil bulunmamaktadır. Fakat Ergün Koca'nın “*Divan'ü Lügat'it-Türk'teki Yansıma Sözcüklerin Leksiko - Semantik Analizi*”, “*Dede Korkut Hikâyelerindeki Yansıma Sözcüklerin Leksiko - Semantik Analizi*” ile “*Codex Cumanicus'taki Yansıma Sözcüklerin Leksiko - Semantik Tahlili*” adlı çalışmalarında bu fiil, “Hayvanların Çıkardığı Her Türü Sesleri Taklit Etmede Kullanılan Ses Yansımaları Sözcükler” başlığı altında değerlendirilmiştir. Yine Akartürk Karahan'ın “*Memlük Kıpçak Sözcükleri: Yansıma Fiiller Üzerine İnceleme*” adlı çalışmasında yansıma isim köklerine gelerek onları fiil yapan +nA- eki başlığı altında *kişne-* fiili de verilmektedir.

opla- : Atılmak, hücum etmek, boğa gibi saldırmak. Şirin'in “Askerlik, Savaş, Kahramanlık” konu başlığı altında oluş fiilleri kategorisinde ele aldığı bu sözcük, hem Kül Tigin hem de Kül İç Çor yazıtında geçmektedir. Kül Tigin Yazıtının kuzey ve doğu yüzünde “oplayu teg-” şeklinde birçok yerde geçen sözcüğü, Talat Tekin *Orhon Yazıtları* adlı çalışmasında “atılmak, kendini tutamamak” olarak anlamlandırıp kelimenin geçtiği “*kül tigin yadağın oplayu tegdi* (Tekin, 2014, s. 33)” cümlesini “Kül Tigin yaya olarak atılıp

hücum etti (Tekin, 2014, s. 33)” şeklinde Türkiye Türkçesine aktarmıştır. Aynı cümleyi Ahmet Bican Ercilasun ise “Bengü İl Tuta Olurtaçı Sen” adlı çalışmasında “Köl Tigin yaya olarak boğa gibi saldırdı” şeklinde günümüz Türkçesine aktarırken çalışmasının sözlük kısmında “op” sözcüğü için de “öküz” anlamını vermekte ve bu ifadeye bir dipnot düşerek Osman Fikri Sertkaya’nın Köktürk Kitabelerinde “opla-” fiilinin geçtiği “oplayu tegmek” deyimini üzerine yazdığı makalesini işaret etmektedir. Aynı sözcük *Divan ü Lüğâti’t-Türk*’te Besim Atalay tarafından “harman dövmek için koşulan öküzlerin ortasında bulunan öküz” şeklinde anlamlandırılmıştır. Ahmet Bican Ercilasun ve Ziyad Akkoyunlu da hazırladıkları *Divan ü Lüğâti’t-Türk*’te kelimeyi “Argu lehçesinde, harman yerinde kılavuz öküz” şeklinde açıklamaktadırlar. Sir Gerard Clauson ise etimoloji sözlüğünde “opla-” maddesini açıklarken önce “op” sözcüğünün “iç çekiş” anlamıyla Kırgızca’da yaşadığını, Osmanlıcada uf/u:f “sabırsızlık ve küçümseme ifadeleri”ni karşıladığını sonrasında ise sözcüğün *Redhouse*’ta “*an onomatopoeic for a puff of breath*” şeklinde geçtiğini belirtmektedir. Ayrıca Clauson “op” maddesinde sözcüğün “mısırı ezmek için kullanılan bir grup hayvan” anlamıyla Kırgızca’da yaşadığını da ifade etmektedir. Talat Tekin de *Orhon Türkçesi Grameri* adlı çalışmasında isimden fiil türeten +IA- eki için verdiği örnekler arasında “opla-” fiilinin açıklamasında “op” isim kökünü yansıma olarak değerlendirmektedir. Hüseyin Namık Orkun da *Eski Türk Yazıtları* adlı eserinde “opla-” fiili için “fırlamak” anlamını vermektedir. Osman Fikri Sertkaya ise Köktürk Kitabelerinde “opla-” fiilinin geçtiği “oplayu tegmek” deyimini üzerine yazdığı makalesinde “op” kökü ile ilgili Clauson’un, Tekin’in, Räsänen’in görüşleri ile *Divan ü Lüğâti’t-Türk*’teki açıklamalara dayanarak “op” isim kökünün yansıma bir sözcük olmayıp hayvan adı ya da cinsi bildiren bir sözcük olduğunu söylemektedir (Sertkaya, 1984, s.374). Tüm bu görüşlerden hareketle Talat Tekin ve Clauson’un belirttiği gibi “op” isim kökünün yansıma bir sözcük olduğu düşüncesindeyiz. Özellikle kökün geçtiği “oplayu teg-” ifadesi “atılmak, hücum etmek” şeklinde çevrildiğinde o dönemde savaşan bir insanın attan atlarken, atla birlikte hücum edip saldırırken ya da çok hızlı bir şekilde bulunduğu yerden fırlarken güç bulmak için aldığı derin bir nefes ve iç çekiş, dile “op” şeklinde yansımış; sonrasında da sözcüğün üzerine gelen +IA- isimden fiil yapım ekiyle de “opla-” fiili türetilmiştir, şeklinde bir değerlendirmede bulunmak sözcüğün ortaya çıkma ve gelişim sürecinde gayet mümkündür.

sıgıt: Keder, üzüntü. Şirin’in çalışmasında “Cenaze” ve “Duygu, Ruhsal Durum” konu başlığı altında “yas, matem/keder, üzüntü” anlamlarıyla verilmiştir. Sözcük, Kül Tigin Yazıtında “*közde : yaş kelser : tida : könjülte : sıgıt : kelser : yanturu : sakıntım : ...* (Tekin, 2014, s. 38), Gözlerimden yaş gelse engel olarak, gönülünden feryat gelse geri çevirerek yas tuttum (Tekin, 2014, s. 39)” cümlesinde; bir de yine Kül Tigin Yazıtının mermer kaplumbağa heykeli üzerindeki yazıtın dördüncü satırında “*sıgıtımın : basdım / feryadımı bastırdım... (Tekin, 2014, s. 42)*” şeklinde geçmektedir. Clauson’un sözlüğünde sözcük için “ağlayan, ağıt” anlamları verilerek “quasi-onomatopoeic” yani “yarı-yansıma” ibaresi

düşülmüştür. Bu açıdan bakıldığında sözcük; yas tutan, ağlayan bir insandan çıkan sesin ya da matemde olan insanın içinde yaşadığı acının dile yansması şeklinde değerlendirilebilir. Ayrıca sözcük Türkay'ın “Kaşgarlı'nın Derlediği Yansıma Sözcükler” adlı çalışmasında “İnsanın isteyerek çıkardığı sesler yansıtanlar” başlığının “Gülme, ağlama, bağırıp çağırma, seslenme vb. bağlı sesleri yansıtanlar” alt başlığında “ağlayış” anlamıyla verilerek bu yansıma addan türeyen “sıgta-” fiili de köşeli parantez içinde verilerek Divânü Lügâti't-Türk'te yer aldığı belirtilmiştir (Türkay, 1978, s. 244).

sıgta- : Yas tutmak, ağıt yakmak. Fiil, Şirin'in çalışmasında fiiller bölümünde “Cenaze” konu başlığı altında oluş fiilleri kategorisinde ele alınmıştır. Fiil, Kül Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarında geçen aynı cümle içerisinde “... : *bunca* : *bodun* : *kelipen* : *sıgtamış* : *yoglamış* : ... (Tekin, 2014, s. 24, s.50) / *bunca* halklar gelerek ağlamışlar, yas tutmuşlar (Tekin, 2014, s. 25, s.51)” şeklinde geçmektedir. Clauson, sözlüğünde bu fiilin “sıgıt” isminden türeyen bir fiil olduğunu ifade etmektedir. Marcel Erdal da çalışmasında +A- isimden fiil yapım ekiyle türeyen fiiller içinde “sıgta-” fiilini de sıralamakta; bu fiilin “sıgıt” isminden türediğini ve o dönem metinlerinde bu fiille birlikte “ıgla-, yığla-, ul-, münrä-” fiillerinin hangi metinde kaç kere geçtiğini belirtmektedir (Erdal, 1991, s.423). Muhammed Karasu da “Tarihi Türk Lehçelerinde Yansımali Fiiller” adlı yüksek lisans tezinde Clauson ve Erdal'ın fiille ilgili açıklamalarını vererek fiilin yansıma olup olmadığı konusunda kesin bir bilgi bulunmadığını ifade etmektedir (Karasu, 2013). Zülfiyar'ın çalışmasında ise hem “sıgtamak (ağlamak)” hem de “sıgtatmak (ağlatmak)” fiilleri yer almaktadır.

şıp: Selenge kıyılarında bir bölge. Hatice Şirin'in çalışmasında “diğer yer adları” başlığı altında verilen bu sözcüğün yapısından hareketle yansıma sözcük olabileceği düşüncesi oluşmuştur. Bugün “damlayan suyun sesi” anlamında dilimizde kullanılan bu yansıma sözcük, o dönemlerde Selenge Irmağı çevresinde çok sulak bir yer için kullanılmış olabilir. Şine Us Yazıtında “*sälänä* : *kidin* : *yulun* : *köl* : *biridin* : *sınar* : *şıp başı* : *tägi* : *çäriğ itdim* ve *kärgün* : *sakışın* : *şıp başın* : *yürä* : *kälti* (Şirin, 2016, s. 231)” cümlelerinde “şıp başı” şeklinde geçmektedir. Bu sözcük için Erhan Aydın “*Eski Türk Yer Adları*” adlı çalışmasında önce sözcüğün geçtiği yazıt ve cümleleri belirttikten sonra bu yer adıyla ilgili araştırmacıların görüşlerine yer vermiştir. Aydın, bu yer adının Şine Usu Yazıtı'nı yayımlayanlarca “şıp başı” şeklinde okunduğunu ve anlamlandırıldığını; *sıp* veya *şıp* biçiminde okumaya elverişli olan sözcüğün tarihsel Türk dili alanında tanıklandığını ifade ederek bu tanıklığı Divânü Lügâti't-Türk'te bulunan *sıp* “iki yaşına girmiş olan tay” sözcüğü ve bu sözcüğün *sıp akur/sıp akurı* “hayvan torbası” gibi kullanımlarıyla örneklendirmiştir (Aydın, 2016, s.132). Aydın, Clauson'un bu yer adını “sıp başı” şeklinde okuduğunu ve “the colt's head” şeklinde anlamlandırıldığını ifade etmektedir (Aydın, 2016, s.132). Clauson'un sözlüğünde *sıp* sözcüğünün anlamı “bir yaşında tay” olarak verilmekte fakat sonrasında sözcüğün *sıpa* şeklini aldığı ve bu şekilde dilde kullanımına devam edildiği belirtilmektedir. Aydın, çalışmasında Hasan Eren ve Ramstedt'in sözcükle ilgili görüşlerine de şu şekilde yer vermiştir:

Eren, sıpa sözcüğünün sonundaki a'nın ek olduğunu ve buğra ile aynı biçimde kurulmuş olabileceğini bildirir, o da sıp ile ilişki kurmasını Kaşgârlı'ya bağlar ve çağdaş Türk dillerinde 'sıpa' anlamında farklı sözcükler kullanıldığını, sıpanın dar bir alanda kaldığını belirtir. Ramstedt, sıp veya şıp başı'nın Kergü, Sakış (Ramstedt'e göre Sakas veya Saksi de okunabilir) ile birlikte Selenge ile Yılın-gol arasında bir yerde olduğunu düşünür (Aydın, 2016, s.132).

Son olarak da Aydın, sözcükle ilgili yaptığı açıklamayı “Yer tespiti yapmanın çok zor olduğu bu yer adında *baş* sözcüğünün bulunması ırmak olduğuna işaret olarak sayılabilir” şeklindeki görüşüyle noktalamıştır. Yukarıda Şine Usu yazıtında geçen sözcüğün, bu yazıtı yayımlayanlar tarafından “şıp” şeklinde okunduğu bilgisinden hareketle kaynaklarda geçen “sıp” sözcüğüyle bir anlam bağlantısı kurmanın biraz zorlama olacağı kanısındayız. Özellikle sözcüğün “şıp başı” şeklinde kullanımı bu görüşümüzü destekler niteliktedir ki Aydın da sözcüğün *baş* kelimesiyle kullanımının ırmak olduğuna işaret edebileceğini belirtmektedir. Bugün ırmak, dere, çay ya da çeşme yakınında bulunan yerler için genellikle “su başı” ifadesi kullanılmaktadır. Bu bakış açısıyla da suyun yoğun olduğu bu yerlerde, akarken ya da damlarken çıkardığı sesin o dönemlerde bir yerin adı olarak kullanılması da kuvvetle muhtemeldir.

takagu, takıgu: Tavuk, tavuk yılı. “Evcil hayvanlar” konu başlığı altında verilmiştir. Sözcük, Tes Yazıtı, Şine Us Yazıtı ve Taryat Yazıtında “tavuk yılı” anlamıyla kullanılmıştır. Sözcüğün, Tes Yazıtında “*uygur kanım tuttukda : takıgu yılda*”, Taryat Yazıtında “*takıgu : yılda yorıdım : yilladım* : (Şirin, 2016, s. 306)” şeklinde kullanımları bulunmaktadır. Clauson, sözlüğünde “takı:ğu” maddesi için “evcil kümes hayvanı” karşılığını vererek devamında “hem doğal anlamı hem de on iki yıllık döngüdeki hayvanlardan biri olarak çok eski bir kelime” açıklamasını yapmıştır. Clauson, bu açıklamanın devamında “Doerfer, bunun kökeni gereği yarı-onomatopoeik olduğunu, ancak -ğu ile biten eski bir hayvan adı olma ihtimalinin daha yüksek olduğunu öne sürüyor” diyerek Doerfer'in sözcükle ilgili değerlendirmesine de yer vermiştir. Sözcük, Zülfikar'ın çalışmasında “tavuk ve horoza verilen ad” anlamıyla “tağağu” şekliyle bulunmaktadır. Türkay “Kaşgârlı'nın Derlediği Yansıma Sözcükler” adlı çalışmasında sözcüğü “tağağu” şeklinde “Hayvanlara İlişkin Yansıma Sözcükler” başlığının “Kümes hayvanlarının seslerini yansıtanlar” alt başlığında ele almış ve sözcükle ilgili “tavuk ve horoza verilen genel ad, sonra horoza erkek tağağu, tavuğa tişi tağağu denilerek birbirinden ayırt edilir” açıklamasını yapmıştır (Türkay, 1978, s.246). Tavuğun yem yerken gagasının yere, sert zemine ya da başka bir materyale vurması sonucunda çıkan sesin, dile “tak” şeklinde yansıması ve tavuğun bu eylemi sürekli yaptığı düşünüldüğünde yapılan hareketin, böyle bir kökten türeyen sözcükle karşılanması olağandır. “Tak” yansıma kökünün üzerine /+I-/ isimden fiil yapım eki getirilerek tavuğun yaptığı hareket dilde “takı-” fiiliyle karşılanmış; “takı-” fiilinin üzerine de +gU isimden isim yapım ekinin gelmesiyle de bu eylemi yapan hayvanın adı “takıgu”

oluşmuştur, denilerek eldeki verilerden ve kaynaklardan hareketle sözcüğün “takiğu” olma süreci bu şekilde değerlendirilebilir.

tapla-: “Uygun bulmak, onaylamak” anlamlarında kullanılmıştır. Şirin’in çalışmasında “Etkileşim, İletişim” konu başlığı altında “kılış fiilleri” kategorisinde ele alınmıştır. Hüseyin Namık Orkun da eserinde fiil için “muvafık bulmak, arzu etmek” anlamlarını vermiştir. Bilge Kağan Yazıtının doğu yüzünde sadece bir yerde fiilin olumsuz biçimi geçmektedir. Talat Tekin “*üze tenri : ıduk : yer sub : eçim kagan : kutı taplamadı erinç* (Tekin, 2014:62)” cümlesini “Yukarıdaki Tanrı, (aşağıdaki) kutsal Yer (ve) Su (ruhları ile) amcam hakanın ruhu tasvip etmedi şüphesiz (Tekin, 2014, s. 63)” şeklinde Türkiye Türkçesine aktarmıştır. Bunun yanı sıra İrk Bitig’de üç numaralı falda fiilin geçtiği “...tanım tüsi takı tükemezken taluyda yatıpan tapladukumin tutar men...(Tekin, 2013, s. 19)” cümlesini Tekin, “vücudumun tüyleri henüz tam büyümemiş olmakla birlikte deniz kıyısında yatarak *dilediğimi tutuyorum...*(Tekin, 2013, s. 27)” şeklinde Günümüz Türkçesine aktarırken fiili “arzu etmek, istemek” anlamında vermiştir. Aslında bu cümledeki kullanımda bile bir “onaylamak ve uygun bulmak” anlamı söz konusudur. Sonuç itibarıyla insan uygun bulduğu, onayladığı şeyleri ister. Bugün bile bir kişinin yaptığı hareketi, söylediği sözü onaylamak için sırtına, omzuna ya da eline hafifçe vurarak karşımızdakine desteğimizi fiziki temasla da bildiririz. Bu fiziki temas sırasında çıkan sesin “tap” şeklinde dile yansması ve bu birincil biçimdeki yansıma kökün de /+lA-/ isimden fiil yapım ekiyle genişletilmesi sonucunda bu fiil ortaya çıkmıştır denilebilir. İkincil biçimdeki böyle bir yansıma sözcüğün ilk yazılı belgelerde kullanılması sözcüklerin yapı ve anlam bakımından gelişmişlik seviyesi ile dilin ifade gücünü de göstermektedir. Bunun yanı sıra bugün Van ağzında bu yansıma kökten türediğini düşündüğümüz “taptapa” ve “taptapla-” sözcükleri kullanılmaktadır. “Taptapa veya tabtaba” adı ile “taptapla-” fiilinin kökü de aslında aynı yansıma kökten türemiştir. “Taptapa” biraz kalın, ortası delik tandırda pişirilen bir ekmek çeşididir ve bu ekmek, merdaneyle küçük açılan hamur bezesinin, bir elden öbür ele atılarak açılmasıyla yapılır. Elde şekil alan hamurun “uygun bulunan, onaylanan” şekli alırken çıkardığı “tap” sesinin tekrar edilmesiyle dilde bir ekmek çeşidini karşılayan “taptapa” ismi ile bu ekmeği yapma eylemini karşılayan “taptapla-” fiili oluşmuştur. Sir Gerard Clauson’un sözlüğünde madde başı olarak yer alan “tapla-” fiili için ilk anlam “memnun olmak”tır; devamında da “tap” için “dokunma ve damlama sesi için bir yansıma (onomatopoeic) olarak” karşılığı verilmiştir. Tarama Sözlüğünde de Eski Türk Yazıtlarındaki gibi “tapla-” fiili için “1. *El ile yavaş yavaş üzerine vurmak*, 2. *Razı olmak, kabul etmek, istemek, muvafık görmek*” anlamlarının verildiği görülmektedir. Hamza Zülfikar’ın da eserinde sözcük, Tarama Sözlüğünde verilen anlamlara ek olarak “*bir işin olabileceğine kanmak, akılı yatmak, tasdik etmek*” anlamları ile Van ağzındaki kullanımında olduğu gibi “*hamur yumağını oklava ile açılacak hâle getirmek*” anlamıyla yer almaktadır.

tınla-: “Dinlemek, dinleyerek idrak etmek” anlamlarında kullanılmış bir sözcüktür. Şirin’in çalışmasında “Etkileşim, İletişim” konu başlığı altında “kılış fiilleri” kategorisinde ele alınmıştır. Kül Tigin Yazıtı güney yüzü ikinci satırda *tokuz oguz begleri : bodunu : bu sabımın : edgüti : eşid : katıgdı : tınla* (Tekin, 2014, s. 20) “Dokuz Oğuz beyleri (ve) halkı,

bu sözlerimi iyice işitin (ve) sıkıca dinleyin (Tekin, 2014, s. 21)” cümlesinde geçmektedir. Clauson, sözlüğünde “tınla-” maddesi için “*tıŋ* olduğu öne sürülür belki de bunun Çinlilerin “t’ing” (duymak, dinlemek) olması daha muhtemeldir, ama d- ve arka vokaller bunu zorlaştırmaktadır, açıklamasını yapar. Tıŋ maddesinde de anlamın şüpheli olduğunu, sözcüğün tınla- fiilinin temeli olduğu görüşünün ileri sürüldüğünü ama bu görüşün de çok şüpheli olduğunu ifade etmektedir. Fakat Clauson, sözcüğün kullanımını örneklendirdiği cümlede anlamının yanına soru işareti koyarak şüphesini belirtse de “tıŋ” için “sound(?)” yani “ses” anlamını vermiştir: *kaş tıŋı teg edğün basdı* (your good things have been shaken(?) like the *sound*(?) of the kaş). Sözlükte sözcüğe tereddütlü de olsa “ses” anlamının verilmesi, belki de sözcüğün dilde bir sesi karşılayıp da bu sesin tam olarak hangi ses olduğunun tespit edilememesidir. Clauson’un, Türklerin dile “tıŋ” şeklinde aktardıkları bu sesin neyin sesi olduğunu çözememesidir. Buradan hareketle işitme eylemi gerçekleşirken seslerin kulaktaki ilk titreşiminin dile “tıŋ” ses birliğiyle aktarıldığı; bu ses birliği üzerine /+IA-/ isimden fiil yapım eki getirilerek de kulaktaki her ses titreşimi sonucunda ortaya çıkan hareketin dilde “tınla-” fiiliyle ifade edildiği, söylenebilir. Eski Türkçedeki bazı kelime başı t’lerin Batı Türkçesinde d’ye dönüşmesi sonucunda bu sözcük bugün *dinle-* biçimiyle kullanılmaya devam etmektedir. Hamza Zülfikar da çalışmasında *tınlamak* madde başını “çıkan ses ‘tın’ diye biraz sürüp gitmek, çınlamak” şeklinde, aynı madde başı altında “tınla-” fiilini de “ses vermek, söylemek” olarak açıklamaktadır. Bu madde başı haricinde “*işitmek üzere kulak vermek*” anlamıyla “dinle-” ve “*dinlemek*” anlamıyla da “tınlamak” sözcüklerine de yer vermiştir.

tokı-: Yazmak, sert zemin üzerine ucu keskin bir nesneyle harfleri kazıyarak, çizerek yazmak anlamlarında kullanılmıştır. Ucu sivri ve keskin nesnelere genellikle taş üzerine yazı yazarken çıkan ses dile “tok” şeklinde aktarılmış; bu yansıma köke /+I-/ isimden fiil yapım eki getirilerek de “tokı-” fiili oluşturulmuştur. Şirin’in eserinde “temel kılış fiilleri” hem de “Yazı, Yazıtı” konu başlığı altındaki “kılış “fiilleri” kategorisinde ele alınmıştır. Kül Tigin ve Bilge Kagan yazıtlarında birkaç yerde geçen bu sözcük bu anlamıyla değil “vurmak, dövmek” anlamlarında kullanılmıştır. Şirin, Darvi Yazıtı beşinci satırda geçen “öğü tolug tokıdı” cümlesinde sözcüğün bu anlamda kullanıldığını belirtmektedir (Şirin, 2016, s. 533). Clauson, etimoloji sözlüğünde “tok” sözcüğü için “ikilemede ‘tok tok’ bir yansımadır” açıklamasını yapmıştır. Taş gibi sert materyallere yazı yazmak için üst üste tekrarlanan vuruşlardan çıkan sesi, tek başına değil de ikileme hâlinde yansıma olarak değerlendirmiştir. Türkay da çalışmasında “tok” sözcüğünü hem tek başına hem de ikileme hâlinde “Katı Nesne Seslerine İlişkin Olanlar” başlığının “Demir, çelik, tunç... seslerini yansıtanlar” alt başlığı altında *tok/tok tok* şeklinde ve bu yansıma addan türeyen fiilleri de *tokımak, tokılmak, tokınmak* biçiminde hemen devamında köşeli parantez içinde vermiştir (Türkay, 1978, s.248). Zülfikar eserinde bu sözcüğü hem “vurmak, birbirine geçirmek ve çakmak, kakmak” anlamlarıyla “doku-” madde başı altında hem de yine “1.dövmek, vurmak ve 2. çakmak, kakmak” anlamlarıyla “tokı-” madde başında vermektedir.

tokıt-: Yazı yazdırmak (taş, bengü taş, bitig taş, tolku taş sözleriyle). Taş ve benzeri materyallerin üzerine ucu sivri bir aletle yazı yazma eyleminin “tok” yansıma isminden türeyen “tokı-” fiiliyle karşılandığını yukarıda belirtmiştik. Bu fiil üzerine /-t-/ fiilden fiil yapım ekinin getirilmesiyle de işi başkasına yaptırma anlamı katılarak “tokıt-” şeklinde ettirgen bir fiil yapılmıştır. Şirin’in çalışmasında “Yazı, Yazıtı” konu başlığı altında verilen sözcük, Kül Tigin, Bilge Kagan, Taryat ve Ongi Yazıtlarında (Ek Yazıt) geçmektedir. Fiil, Taryat Yazıtında “tolku taşka tokıtdım (Şirin, 2016, s. 656)” Kül Tigin Yazıtında “bengü taş tokıtdım (Tekin, 2014, s. 22), Ongi Yazıtında ise “ataçımka bitiglig : taşığ tokıtdım beñigü (Şirin, 2016, s. 645)” cümlelerinde açık bir şekilde görüldüğü üzere “taşa yazdırmak” anlamıyla kullanılmıştır. Bu anlamı dışında sözcük yazıtlarda yine yansıma kökten türeyen biçimiyle “(çıt sözüyle) ordugâh, karargah çevresine çit çakmak” anlamında da kullanılmıştır. Fiil bu anlamıyla Şirin’in çalışmasında “yapı, konut, mimari” konu başlığı altındaki kılış fiilleri içerisinde değerlendirilmektedir. Sonuç olarak çiti çekiç vb. bir aletle birbirine ya da yere çakma eylemi de dilde “tok” yansıma kökünden türeyen “tokıt-” fiiliyle karşılanmıştır. Esas itibarıyla de “tok” yansıma kökünden türeyen her iki fiilin anlamlandırılmasında da “sert bir zemine ya da malzemeye vurma eylemi sonunda çıkan ses”ten hareket etme mantığı söz konusudur. Zülfikar eserinde “tokutmak” madde başının altında sözcüğün “tokut-” fiil şeklinin “vurup çalmak” anlamında kullanıldığını belirtmiştir.

u: Uyku. Sözcük, Orkun’un çalışmasının sözlük bölümünde de aynı şekilde ve anlamda yer almaktadır. Şirin’in çalışmasında “Beden Sağlığı” konu başlığı altında verilmiştir. Sözcük, Kül Tigin, Bilge Kağan ve Tonyukuk Yazıtlarında geçmektedir. Kül Tigin ve Bilge Kağan Yazıtında “uda basdım, uda basdımız” şeklinde geçerken Tonyukuk Yazıtında “uka basdımız” biçimiyle kullanılmıştır. Sözcüğün kullanımı, Kül Tigin Yazıtı doğu yüzünde “*türgiş : bodunug : uda : basdımız* (Tekin, 2014, s. 34)/*türgiş halkını uykuda (iken) bastık* (Tekin, 2014, s. 35)” cümlesiyle Tonyukuk Yazıtındaki “*kırkızıg : uka : basdımız : (Şirin, 2016, s. 317)/Kırgızı uykuda bastık*” cümlesinde açıkça görülmektedir. Clauson’un sözlüğünde sözcük için “uyku” anlamı verildikten sonra “fiil hâli istisnai olarak ‘udı-’, bu da bu kelimenin aslen ud olabileceğini düşündürür, ama bu kelime 11. yüzyıldan sonra bu anlamda hiçbir yerde belirtilmemiştir” açıklaması yer almaktadır. Zaten Clauson’un madde başı olarak “u” şeklinde vermesi sözcük kökünü bu şekilde kabul edip değerlendirdiğinin de göstergesidir. Sözcük kökü, insanın uyku sırasında çıkardığı sesin ya da iç çekişin dile yansıması şeklinde düşünülebilir. Derin uykudaki bir insanın çıkardığı sesin ya da iç çekişin yazıtlarda da görüldüğü gibi “u” sesi hatta uzun bir “u” sesi ile dilde karşılandığı söylenebilir. Bu bakış açısıyla da “u” ad köküne /+dA/ bulunma hâli eki ya da Tonyukuk Yazıtında olduğu gibi bulunma anlamı veren /+kA/ yönelme hâli eki getirilerek bugünkü “uykuda” şekliyle kullanılmıştır. Hamza Zülfikar’ın eserinde bu sözcük ne bu şekliyle ne de Türkiye Türkçesindeki “uyku” şekliyle yer almaktadır. Fakat Zülfikar’ın eseri; Türkiye Türkçesi esas alınarak günümüz Oğuz grubu yazı dillerinden (Azerbaycan

ve Türkmen Türkçesi), Anadolu ağızlarından, Türkiye Türkçesinin metin ve sözlükleriyle çağdaş yazarların eserlerinden toplanan malzemenin bir araya getirilmesinden oluşmuş bir eser olduğu için sözcüğün Eski Türk Yazıtlarındaki şekliyle eserde yer almaması olağandır.

Sonuç

Eski Türk Yazıtlarında yansıma sözcüklerin varlığı hakkında yaptığımız bu çalışmada tabiat taklidi seslerin dile aktarılması sonucunda oluşan yansıma isim kök ve gövdeleri tespit edilmeye çalışıldı. Hatice Şirin'in "Eski Türk Yazıtlarında Söz Varlığı İncelemesi" adlı çalışması, hem yazıtlardaki tüm söz varlığını barındırması hem de tematik bir sözlük olması sebebiyle yansıma sözcüklerin tespiti, hangi yazıtlarda nasıl kullanıldığı noktasında çok yararlı oldu. Çalışmada öncelikle yansıma sözcüklerle ilgili çalışmaları olan dil bilimcilerin görüşlerine yer verildikten sonra yazıtlarda tespit edilmeye çalışılan on bir sözcük, tek tek ele alınıp incelenmeye; kökenle ilgili ulaşılabilen kaynaklar -ilk yazılı eserler olması dolayısıyla köken bilgisiyle ilgili oldukça sınırlı kaynaklar- ışığında doğru değerlendirilmeye çalışıldı. Yapılan inceleme ve değerlendirmeler sonucunda da Türkçenin ilk yazılı belgeleri olduğu için Eski Türk Yazıtlarında hem yansıma sözcük sayısının ileriki dönemlere nazaran daha az olduğu dolayısıyla da yapı ve anlam bakımından gelişmiş şekillerine de bu belgelerde çok fazla rastlanmadığı söylenebilir. Özellikle yansıma sözcüklerin gelişmiş şekilleri bir dilde anlatımı daha canlı ve renkli hâle getirmek için insanın hayatı, doğayı ve hareketleri daha detaylı, canlı anlatma çabası sonucunda ortaya çıkmıştır ve bunun için de dilin belli bir gelişmişlik seviyesine ulaşması gerekmektedir. Eski Yazıtlar içerisinde hacim olarak büyük, içerik olarak daha zengin olan "Köktürk Yazıtları"nda dil kullanımı, diğer yazıtlara göre daha gelişmiş olsa da hayatı, varlıkları ve olayları daha canlı, coşkulu ve detaylı anlatmayı sağlayan yansıma sözcük sayısının bu yazıtlarda da az olduğu görülmektedir. Belki de dönemin yaşam koşulları, insan hayatında karşılaşılan varlıkların sayısı, insan hayatına etkisi göz önünde bulundurulduğunda o dönemde dilde kullanılan yansıma sözcük sayısının söz varlığına oranı normal kabul edilebilir. Çünkü bugün de tüm dillerde tabiat taklidi kelimelerin, o dilin söz varlığı içerisindeki oranı oldukça azdır. Bu çalışmayla da yansıma sözcük sayısı bakımından dünyanın en zengin dilleri arasında yer alan Türkçenin en eski yazılı belgelerinde tabiat taklidi sözcüklerin varlığı ve durumu incelenerek bu noktada alana bir katkı sunulmaya çalışılmıştır.

Kaynaklar

- Atalay, B. (2013). *Divânü Lûgat-it Türk Dizini*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aydın, E. (2016). *Eski Türk Yer Adları*. Bilge Kültür Sanat.
- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Clarendon Press.
- Ercilasun, A. B. (2021). *Bengü İl Tuta Olurtaçı Sen*. Dergâh Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2021). Dilin Doğuşu ve Evrimi: Basamak Teorisi, *Dil Araştırmaları*, 29: 1-17.
- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu Z. (2015). *Divânü Lugâti't-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation A Functional Approach to the Lexicon* (I, II). Otto Harrassowitz.
- Ergin, M. (2003). *Türk Dil Bilgisi*. Bayrak Basım Yayın Tanıtım.
- Gabain, A. V. (2007). *Eski Türkçenin Grameri* (M. Akalın, Çev.). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- <https://sozluk.gov.tr/>
- Kâşgarlı Mahmud (2013). *Divânü Lûgat-it Türk* (B. Atalay, Çev.). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karahan, A. (2006). Memlûk Kıpçak Sözcükleri: Yansıma Fiiller Üzerine İnceleme. *TÜBAR-XX*, s. 105-124.
- Karasu, M. (2013). Tarihi Türk Lehçelerinde Yansımaları Fiiller. (Tez No.340161) [Yüksek Lisans Tezi, Bozok Üniversitesi]. Yök Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Koca, E. (2012). Dede Korkut Hikâyelerindeki Yansıma Sözcüklerin Leksiko - Semantik Analizi. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 12 (1), 393-408.
- Koca, E. (2007). Divan'ü Lûgat'it-Türk'teki Yansıma Sözcüklerin Leksiko - Semantik Analizi, *Cusup Balasagin Atındağı Kırgız Uluttuk Universitesinin Carcısı*, 17., 256.
- Koca, E. (2010). Codex Cumanicus'taki Yansıma Sözcüklerin Leksiko - Semantik Tahlili. *Alatoo Academic Studies*, V/5, N:2., 87-93.
- Korkmaz, Z. (2014). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)* (4. Baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Omuralieva, A. (2019). Yansımaları Kelimeler Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRKLAD)*, 3 (2), 257-267.

- Orkun, H. N. (2011). *Eski Türk Yazıtları* (Birleştirilmiş 3. Baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Sarıca, B. (2006). *Van Gölü Çevresi Ağızları Sözlüğü*. Atlas Yayınları.
- Sertkaya, O. (1984). Göktürk Tarihinin Meseleleri: Köl Tigin ve Köl-İç-Çor Kitabelerinde Geçen Oplayu Tegmek Deyimi Üzerine, *Journal of Turkish Studies*, 7: 369-375.
- Şirin, H. (2013). Yabogan (A 80) Yazıtı Üzerine. *Bengü Beläk Ahmet Bican Ercilasun Armağanı*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü. 457-464.
- Şirin, H. (2016). *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (2013). *İrk Bitig*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (2016). *Orhon Türkçesi Grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (2014). *Orhon Yazıtları* (5. Baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkay, K. (1978), Kaşgarlı'nın Derlediği Yansıma Sözcükler. *Ömer Asım Aksoy Armağanı*. Türk Dil Kurumu Yayınları. 241-257.
- Zülfikar, H. (2018). *Türkçede Ses Yansımaları Kelimeler*. Türk Dil Kurumu Yayınları.